

TÓTH-BENCZE TAMÁS

A SPANYOL-ÜGY FÜREDEN

Egy ismerősöm 2020 áprilisában – miután tudomást szerzett füredi kolerás írásomról (Járványok a XIX. században Balatonfüreden. = Füredi História. 2017. 3. sz., 15–27. oldal), és elolvasta azt – a mostani koronavírus-ügy apropóján, mint 100 éves eseményt, a spanyolnáthajárványt hozta szóba, azzal a megjegyzéssel, hogy érdemes lenne megvizsgálni: milyen hatással lehetett az a szűkebb pátriánkra. Úgy mondhatnám, hogy mintegy elfogadtam a „táncre való felhívást”.

Mielőtt rátérnék erre, néhány sor erejéig térjünk vissza a 2017-es cikkhez.

Akkor azt írtam, hogy 1863 előtről a füredi izraelita anyakönyvek sajnos nem állnak rendelkezésre. Egy jó 30 évvel későbbi beszámolóból úgy tűnt, hogy 1856-ban valószínűleg voltak zsidó áldozatok is. Eszerint fürdőigazgatóság megpróbálta eltitkolni a kolerás eseteket, illetve úgy intézni az ezzel kapcsolatos teendőket, hogy azok a fürdő életét ne zavarják meg: „... Midőn a kolera olyan erősen pusztított Savanyu-vizen; ... az ófürdőház egyik folyosóján vagy három izraelita koporsót hengergettek egy éjjel; a fenyőmag <sic> füstjétől felkondorodott a hajad s mindig azt mondták, hogy sunkát <sic> füstölnek ... a ki nappal meghalt, éjjel kivitték Arácsra, oly csendesen, hogy még kocsija se döczzent; senki sem halt meg még sem, csak azt láttuk, hogy minden nap kevesebben vagyunk ...” (In: Veszprémi Független Hírlap, 1888. július 21.) Időközben sikerült kideríteni, hogy a füredi és arácsi zsidó anyakönyvi eseményeket 1828 és 1847 között Tapolcán, 1847 után, 1863-ig Kővágóörsön jegyezték be.

Az 1847-től 1850-ig terjedő időszak – a jelek szerint – sajnos innen is teljes egészében hiányzik, így ennek nem sikerült utánanézni.

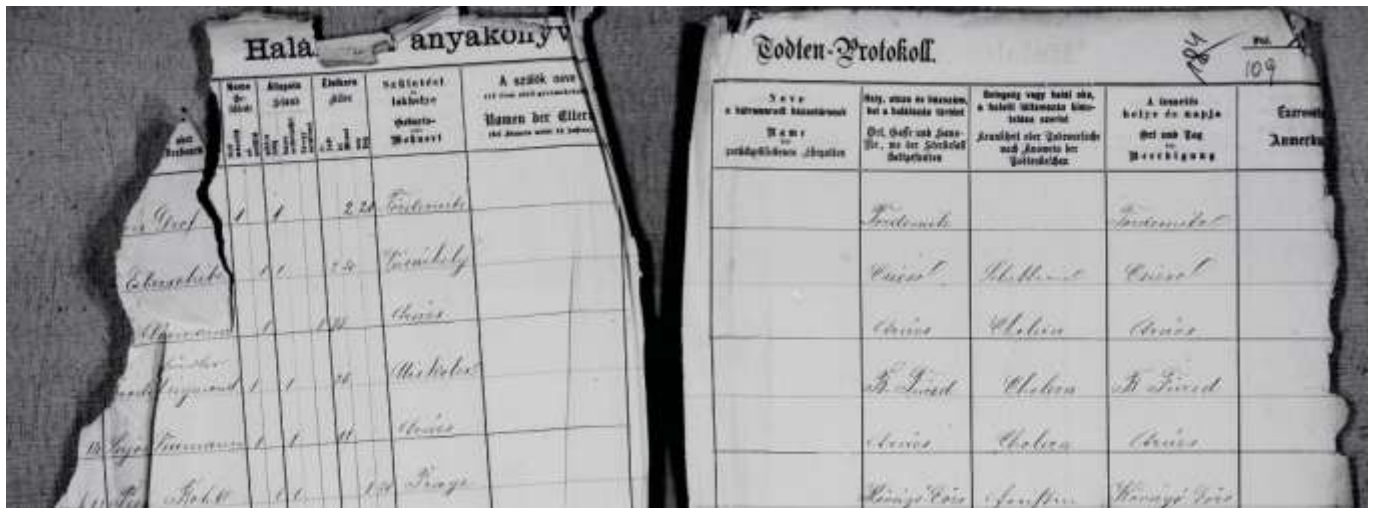
Azonban abból kiindulva, hogy a 2017-es cikkben tárgyalt esztendőik esetében – a kővágóörsi izraelita anyakönyvben – Füred és Arács vonatkozásában egyáltalán nem található kolerával összefüggésbe hozható elhalálozás, elképzelhető, hogy esetleg máshol is regisztrálhatták ezeket.

Ugyanakkor a kővágóörsi izraelita anyakönyv 1856-os évi halotti bejegyzései között találtam három helyi vonatkozású kolerás halálesetet. Ebből kettő Arácson, egy pedig Füreden történt. Sajnos az anyakönyv érintett lapja erősen sérült, hiányos, így csupán csak annyi sikerült megállapítani, hogy valószínűleg 1856 júliusa és novembere között jegyezheték be őket.

A legelső, özvegy Neumannn .....né, 75 éves arácsi illetőségű lakos, akit Arácson is temettek el.

A második a 25 éves Zsigmond Brodi¹ nőtlen, miskolci illetőségű fiatalember Füreden hunyt el, és Füreden is temették.

A harmadik, a szintén arácsi, 11 esztendőes Neumann Lajos, feltehetően november 14-én hunyt el, és Arácson temették el. [Ennél az esetnél csak a halál napja olvasható, a másik kettőnél, mind az év, mind a hónap hiányzik.] Ő feltételezhetően az elsőként bejegyzett 75 éves özvegy Neumanné rokona: unokája, vagy dédunokája lehetett. A halál oka mindhárom esetben: „cholera”. Viszont az is elképzelhető, hogy ezek a bejegyzések még az előző évre vonatkoznak, és valamiért csak egy évvel később kerültek bejegyzésre. Ez igencsak valószínűnek tűnik, mert ebben az évben a kővágóörsi izraelita anyakönyvben több kolerás halálesetet nem is jegyezték be, míg az az előző esztendőben, 1855-ben, július 3. és szeptember 18. között a bejegyzett 35 haláleset közül 29 esetében a halál oka kolera volt.

E rövid kitérő után térjünk vissza a XX. századi eseményekhez.

1920-ban mind Balatonfüredet, mind Balatonarácsot mondhatni majdnem minimális hatással, a kettő darab regisztrált füredi spanyolnáthától bekövetkezett haláleseten kívül annyiban érinthette a településeket, hogy a mindennapi életet bizony befolyásolták a bevezetett szükségintézkedések. Az viszont könnyen elképzelhető, hogy az esetleg megkapott fertőzés szövődményeibe csak később halt meg valaki.

Az elhíresült kór 1918–1919-ben söpört végig a világon. Az áldozatok száma a két év alatt mintegy 27-50 millió fő volt. Egyes becslések szerint ez a szám ennél bizony jóval nagyobb volt, és elérte a 70 milliót is.

Az elnevezésese sem igazán helytálló. Inkább amerikai náthának kellene nevezni. (Bár egyes források szerint a brit-angol csapatoktól kiindulva terjedt el.)

A betegséget a németek Blitzkatarrh vagy Flandern-Fieber néven emlegették; az amerikai katonák a three-day fever, továbbá a knock-me-down fever, valamint a purple death nevet adták neki, az angoloknak flandriche Grippe, vagy egyszerűen csak flu volt. A franciában a la grippe, és a bronchite purulente járta, németül még, tévesen Sandfliegen-Fieber néven is emlegették. Magában Spanyolországban a gripe szó honosodott meg.

Az első megbetegedéseket egy kansasi (Amerikai Egyesült Államok), Haskell megyei településen jelentették, majd a környékről bevonulók révén a Camp Funston-i katonai kiképzőtáborban (az észak-kansasi Fort Riley egyik tábora) regisztrálták 1918 tavaszán, és valószínűleg innen is jutott el az amerikai expedíciós csapatok (az Amerikai Egyesült Államok 2017 áprilisában lépett be az antant oldalán az I. világháborúba) közvetítésével az európai hadszíntérre, majd terjedt el szerte a világon. Mivel az amerikai hadseregnek sürgősen előerő utánpótlásra volt szüksége, az egészségügyi korlátozásokat (vesztégzár) nem is vették igazán komolyan. 1918 májusától kezdtek el tömegesen és gyorsabb ütemben amerikai katonák Franciaországba érkezni. A behajózott és a nyugat-európai frontra küldött jenkik száma ekkor 246 ezer fő volt, júniusban további 278 ezer, júliusban pedig már több mint 306 ezer amerikai szállították át az Atlanti-óceánon a csapatszállító hajók.

Igazából a nyár folyamán „világhódító” útjára induló második hullám volt igen agresszív, egy georgiai támaszpont szeptemberben az egyik nap 2,

a másik nap már 716 halottat jelentett. A tetőzés csúcán az egyik leginkább érintett városban, a Pennsylvania állambeli Philadelphiában egyetlen októberi nap alatt 4597-en estek áldozatul.

A 2007-ben – felélesztett vírussal – elvégzett állatkísérletek alapján úgy vélik, hogy a 1918-as influenzavírus valószínűleg túlpörgethette az immunrendszert, amely végül a gazdatest ellen fordult.

A kórról az első híradások – a semleges – Spanyolország újságjaitól átvéve jelentek meg a hadviselő országokban (ahol, úgy tűnik a háborús cenzúra e tekintetben is jól működött), szinte kizárólag az Appennini-félszigeten előforduló esetekről számoltak be, a köztudat minden bizonnyal ennek köszönhetően társította a spanyol nemzettel a kórt, bár, mint korábban említettem, e kétes dicsőség igazából inkább az amerikaiakat illeti meg.

Hazánkban 1918 nyarán történtek az első megbetegedések, az orvosok eleinte nem is tulajdonítottak fontosságot neki. Dr. Gerlóczy Zsigmond² egyetemi tanár így nyilatkozott róla az „Est” 1918. július 6-i számában: „... *Egyszerű influenza, ami máskor is szokott lenni. A betegségnek semmi különleges típusa nincsen és úgy gondolom, kissé felfújták a dolgot azok, akik nagy fontosságot tulajdonítanak a spanyol járványnak. Korányi és Liebermann tanároknak is az a véleménye, hogy közönséges influenzáról van szó, a mely máskor is fellépett járványszerűen, esetleg középső gennyes fülgyuladással, mellhártyalobbal, vagy tüdőgyulladással. Ennek a mostani járványnak is megvan a specialitása: a magas láz, amely két-három nap alatt elmúlik. Nem látom be, hogy miért különböznék ez a betegség a kissé gyorsabban elterjedő influenzától. Hiszen hat-nyolc évvel ezelőtt például a főváros lakosságának egyharmad része feküdt influenzában. Akkor nem foglalkoztak annyit a dologgal, mint most, amikor az influenza Spanyolországból húzódott át. ...*”

Szeptemberben azonban rájöttek, hogy a probléma sokkal komolyabb, mint eleinte vélték, az országban több helyen bezárták az iskolákat (1919 januárjáig zárva is maradtak) és a közintézményeket. Ahogy terjedt a betegség sok helyen kötelezően előírták – akkor, 1918-ban is – a szájmazsk viselését, az embereket felszólították, hogy amennyiben lehet kerüljék a nyilvános rendezvényeket, továbbá a fizikai érintkerést ismeretlen személyekkel. A helyzetet súlyosbította, hogy maguk az illetékesek sem voltak azonos állásponton a helyzet kezelését illetően, voltak, akik a teljes zárlatot követelték, de végül a többség döntése alapján végül beérték az enyhébb korlátozásokkal.

A rendelkezésre álló adatok szerint 1918-ban 53 201 fő veszítette életét Magyarországon a „spanyol” nátha járvány következtében. A tényleges szám valószínűleg elérhette ennek akár a kétszeresét is, mert elképzelhető, hogy az esetek egy részét egyszerű tüdőgyulladásnak diagnosztizálták. (Volt olyan vélemény is, amely szerint „... 1918-ban ... az év utolsó három hónapjában fellépett spanyol-influenza járvány ... , amely egymaga körülbelül 120–140.000 embernek oltotta ki életét. ...”)³

Balatonfüreden az első ilyen halálesetet valószínűleg már 1918. június 29-én bekövetkezhetett, ugyanis az ekkor elhunyt 21 hónapos Szepesi János a halotti anyakönyv bejegyzése szerint a halál oka „angol-láz” volt.

Szeptember 24-én Sattler Ignác⁴ 43 éves izraelita (zsidó) mészáros és vendéglős már a spanyol nátha áldozata. 1918. november 21-ig (ekkor jegyezték be Balatonfüreden az utolsó spanyol náthában elhunytat) a járvány még hét⁵ áldozatot követelt. Közülük talán a következőket lehet még külön megemlíteni: Király István⁶ 26 éves borbély, továbbá a 19 éves Lauschecker Mária⁷ tolnai származású postáskisasszony („postakezelő”) is. Ő egyébként a füredi postamestermő, özvegy Sváb Lajosné született Kéz Alojzia⁸ unokahuga volt.

1918. június 1-jétől december 31-ig Balatonfüreden 43 haláleset történt: az egy „angol láz” és nyolc „spanyolos” eseten kívül ketten tüdőgyulladásban, ketten tuberkolózisban, egy személy hastífuszban („hasi hagymáz”), egy fő hörghuruttól hunyt el.

Balatonarácson 1918. december 12-én hunyt el a betegségben a 37 éves László Gáborné Végh Rozália. Rajta kívül a csopaki anyakönyvben 1918-ban október 31-től még négy „spanyol láz”-as halott volt, közöttük az első, a Paloznakon, október 31-én elhunyt, egy, a nagymegyeri hadifogolytáborból valószínűleg munkára „kiközvetített” szerb hadifogoly, a görögkeleti katolikus vallású Dragomir Grmicsics(?). A csopaki halotti anyakönyvben 1918. június 1-jétől az év végéig 36 halálesetet jegyeztek be (egyét már 1919 januárjában), ebből 17 volt balatonarácsi illetőségű. Az egy darab arácsi „spanyolos” eseten kívül hatan vérhasban (ebből egy „gyermekes hasmenése”), egy személy tüdőgyulladásban, egy fő tuberkolózisban hunyt el. A többi haláleset okaként többek között aggkori végelgyengülés és hasonlók szerepelnek.

A szóban forgó időszakban (1918. június 1-jétől az év végéig) a veszprémi halotti anyakönyvben regisztráltak ugyan júniusban kettő balatonarácsi, szeptemberben egy balatonfüredi, továbbá novemberben még egy balatonfüredi, a veszprémi kórház-

ban elhunyt lakost, de a halálokok („butaság”, agyvérzés, szívbénulás, illetve „idült Bright-kór”) nagy valószínűséggel kizárják a „spanyol” kórral való összefüggést. Viszont a jelentős számú „influenza”, „influenza és tüdőgyulladás”, „tüdőgyulladás” halálokkal veszprémi és egyéb illetőségű anyakönyvezettek valószínűleg a járvány áldozatai voltak.

1920 elején kitört egy újabb járvány, amely január-február folyamán a Magyar Királyságban is szedte áldozatait. Szintén az „Est” 1920. január 24-i számában dr. Gerlóczy Zsigmond nyilatkozatában már nyoma sem volt a másfél évvel korábbi leki-csinyló magabiztosságnak: „... A járvány, sajnos, egyre emelkedő tendenciát mutat. Tegnapelőtt 57, tegnap 71, ma pedig 73 spanyol beteget szállítottak be a járványkórházakba. A halálozások száma tegnap tíz volt, a szintén aggasztónak mutatja a helyzetet, mert sokkal nagyobb a halálozási arányszám, mint 1918-ban, a járvány kezdetén volt. Aggasztó a helyzet azért is, mert általánosságban a megbetegedések sokkal súlyosabbak, mint a két év előttié. Nagyon sok a súlyos természetű tüdőgyulladás. ...”

Az 1920-as járvány – a valószínűleg szintén bevezetett korlátozásokon és a két regisztrált elhalálozáson kívül – annyiban is érintette a települést, hogy a helyi újság, a „Balatonfüred” c. hetilap is foglalkozott vele 1920. február 6-i számában, a fővárosi lapoktól átvéve:

„Terjed a spanyol járvány. Budapestről érkező jelentések szerint a spanyol járvány ismét dühöng és elterjedése eddig nem tapasztalt mérveket öltött. Naponta nagy számmal fordulnak elő megbetegedések és a halálesetek száma ijesztően megnövekedett. A jelenlegi járványhoz képest az 1918. évi összehasonlíthatatlanul enyhe volt. Különösen jellemző a mostani járványra, hogy sűrűbben lép fel és gyorsan végez. Előfordultak esetek, hogy valaki este kapta meg a bajt és reggelre már halott volt.⁹ A jellemző tünetek: torokfájás, magas láz, fejfájás, derékfájás, hányinger, étvágytalanság. A hatóság teljesen tehetetlen a járvánnyal szemben. A nagyobb kórházak mindegyikében külön osztályt állítottak fel, illetve rendeztek be a spanyol betegek befogadására. Szigorú bejelentési kötelezettséget rendeltek el. A lakosság azonban ezt nem tartja be és így lehetetlen ellenőrizni a járvány terjedését.

A vidéken még eddig csak szórványosan fordultak elő esetek. Veszprémben azonban már erőteljesebben lépett fel és haláleset is történt. Éppen ezért felhívjuk a lakosságot saját érdekében, hogy a tisztaságra úgy saját személyét, mint családját illetően, valamint a háza tájékát és környezetét is beleértve, a legmesz-

szebbmenő módon ügyeljen. Ezen ragály észrevétlenül terjed, s ellene a tudomány csaknem tehetetlen. Az eddigi megállapítások szerint az egyedüli lehető védekezés a legnagyobb fokú tisztaság. Többször naponta, főleg étkezések előtt, meg kell mosni a kezeket jól szappannal. Meghülés, köhögés esetén nem kell másokkal közvetlen közletről érintkezni, csókolózni, kezet csókolni vagy kezet fogni, mert a beteg szervezet fogékonyabb a betegség iránt. S ami a fő, minden esetben a legokosabb gyorsan orvoshoz fordulni, mert ha elmérgesedik a baj, már alig van segítség.

Az újság által írottakat azzal a megjegyzéssel lehet kiegészíteni, hogy valójában az 1918-as járvány volt a pusztítóbb hatású.

1920. március 7-én „spanyol láz”-ban egy 8 éves balatonkövesdi [ma: Csopak része] fiúgyermek halt meg. A csopaki anyakönyvben tizenhat, 1920. január 1. és június 30. közötti halálesetet jegyezték be, amiből nyolc történt Balatonarácson. A balatonkövesdi „spanyolos” eseten kívül négy tüdővész elhalálozás történt, ebből három arácsi volt.

Jegyzetek:

1. Zsigmond Brodi síremléke a Vázsonyi utcai izraelita temetőben található. Varga Lászlóné a balatonfüredi zsidó temetőről írott könyvében, a 72. oldalon ismerteti a síremléket, valamint közli annak hátoldalán levő német nyelvű szöveget is. Ennek magyar nyelvű átírata nagyjából a következő: „Ezt a síremléket mély gyásszal emelték a szeretett fiúnak és testvérnek, Sigmund Brodynak, született 1822. szeptember 28-án Miskolcon, meghalt 1855. szeptember 2-án Füreden. Fájdalomtól megtört szülei és testvérei. Az ég, aki adta, visszavette őt.” A sírfelirat alapján 33 éves lett volna, viszont a halotti anyakönyvi bejegyzésben 25 évesként van feltüntetve. Esetleg Vargáné a születés évét tévesen olvashatta ki. Az 1855. évi fűrdővendég névsorban több miskolci is szerepel, elképzelhető, hogy az augusztus 6-án ideérkezett Burger Samu néven bejegyzett miskolci kereskedővel azonos, de az is lehetséges, hogy a fürdő egyik alkalmazottja volt.

2. Dr. Gerlóczy Zsigmond Béla (Pest, 1863. június 25. – Budapest, 1937. szeptember 9.), orvos, egyetemi tanár.

3. Magyar Közigazgatás. 1920. július 18., 1. oldal.

4. Sattler Ignác (Felső-Hahót, 1875. december 22. – Balatonfüred, 1918. szeptember 24.) szakács, kereskedő, mézár, vendéglős. 1898-ban Füreden kötött házasságot Oblatt Irénnel (Balatonfüred 1875. június 29. – ?, 1935. után?), ekkortól itt élt és dolgozott. Özvegye és családja az 1920-as évek közepén már Nagykanizsán élt.

5. Elhalálozási sorrendben: Lauschecker [az anyakönyvben] Mária, Gáspár Imréné Sikes Lídia, Kovács Józsefné Mayer Rozália, Bognár József, Badics János, Király István, és végül a 10 éves Oblath / Oblatt Margit.

6. Király István (Csabrendek, 1892. április 22. – Balatonfüred, 1918. november 15.) füredi borbély. 1917 nyarán Szentgálon kötött házasságot Németh Ilonával ([Nemes]Hany, 1898. július 7. – Balatonfüred, 1948. június 27.). 1918. november 3-án született meg István gyermekük, akit 14-én kereszteltek meg. Özvegye 1922-ben férjhez ment Székány Tibor Gyula (Újpest [ma: Budapest része], 1892. március 29. – Veszprém, 1941. október 31.) borbélyhoz.

7. Lauseker Mária Terézia (Tolna [Tolna megye], 1898. október 2. – Balatonfüred, 1918. október 19.) postakezelő. Szülei, Lauseker Lipót István (Bécs, 1871. november 10. – ?, 1902 után) a Tolnára települt 12. ulánus (dzsidás) ezred számvevő őrmestere és Kéz Mária (Zirc, 1868. szeptember 10. – Balatonfüred, 1952. december 8.) 1897-ben kötöttek házasságot Székesfehérváron. 1900. október 18-án egy húga, Leopoldina Alojzia született, akiből pedagógus lett, 1965-ben hunyt el Budapesten. Az édesanya is postatisztviselő volt. Megözvegyülve 1914-ben férjhez ment Horváth Sándor (Szabadka, 1875. február 26. – Balatonfüred, 1926. augusztus 22.) polgári iskolai tanárhoz.

8. Sváb Lajosné Kéz Alojzia (Zirc, 1856. december 9. – Balatonfüred, 1940. április 22.) füredi postamesternő. 1888-tól vezette a füredi postahivatalt, ahol közel 5 évtizedig szolgált. Nyugalomba vonulása (1931) alkalmával a kereskedelemügyi miniszter dicséretben részesítette. A második felesége volt a füredi katolikus iskola nép- és kántortanítójának, Sváb [Schvább] Lajosnak (Zalaszántó, 1837. március 8. – Balatonfüred, 1895. január 14.)

9. A halál oka minden bizonnyal a szövödményként fellépő vérzéses tüdőgyulladás volt: az immunrendszer túlzott reakciója folytán megtámadta és elpusztította a gazdaszervezetben a tüdőszöveteket.

Forrás: wikipédia; internet; <https://hungaricana.hu/hu/>; <https://www.arcanum.hu/hu/>; <https://macse.hu/society/kezdolap.php>; anyakönyvek (<https://www.familysearch.org/>).

Balatonfüreden 1920. január 1. és június 30. között huszonnégy elhalálozást jegyezték be. Az első – regisztrált – spanyolnátha által okozott halál február 10-én következett be: ekkor a 12 esztendő, református vallású Kocsis László, Kocsis Sándor és Szakály Julianna gyermeke, polgári iskolai tanuló hunyt el. A második április 7-én, a 32 éves református Kiss Dánielné Vörös Eszter volt az áldozat. Esetleg a fertőzés következtében elhunyt még: vesevízkórtól egy, vesegyulladásból egy, „agyburoklob”-ban (agyhártagyulladás?) egy, „tüdőlégtelenség”-től egy, hörghurutban egy, tuberkolózisban egy személy.

A veszprémi városi kórházban és a jutasi (járvány)kórházban 1920. január hónapban, valamint február közepéig tizennégy „spanyolos” haláleset történt, de egyiknek sem balatonarácsi vagy balatonfüredi lakos volt az elszenvedője. 1920. június végéig a veszprémi városi kórházban két füredi (február végén és júniusban) lakos hunyt el ütőér-elmészesedés, illetőleg tüdővész, valamint egy arácsi (áprilisban), szívhűtés következtében.